

Veduták, államelmélet és hosszú távú emlékezet Buda 1686-os ábrázolásain

A 17. század végén az Oszmán Birodalmat visszaszorító háború propagandájában közölt magyarországi vár- és városábrázolások hatalmas mennyisége mellett szembevetendő a nyomtatott képi információk ismeretgazdagsága és esztétikai minősége. Különösen Buda 1686-os visszavételéről jelent meg kiugróan sok és sokféle kurrens hírt közlő nyomtatvány¹ a vizuális információnak kulcsszerepet szánva.² A változatos műfajokban feltűnő képanyag leghatékonyabb közvetítő eszköze, a kora újkor jellegzetes médiuma, a modern plakátok formájában kiadott röplap volt. E nyomtatványtípus nagy részét a figyelemfelkeltő metszet határozta meg, de az értelmezést magyarázó feliratok is segítettek, valamint két-három hasábnyi szöveg, amely az adott eseményről nyújtott történeti, földrajzi, politikai háttérismeretet. A kép megjegyezhető módon, a véleményalkotást befolyásolva sűrítette magába a szöveg ismeretanyagát, miközben a feliratok tanították a vizuális információ sokrétű használatát, a nézőpontok felismerését. A köztereken kitett, egy ácsmester napi béréből megvásárolható röplapok képi információi az olvasni nem tudó rétegek számára is hozzáférhetők voltak, de a képes beszámolók a technikai tökéletesítések nyomán a művelt elit számára is gyorsan közvetítettek nagy mennyiségű információt.

A 15. századtól ismert, s a 16. századtól népszerűvé váló veduta műfaj is hatott a röplapok városábrázolásaira. Elsősorban Itália nagyvárosaiban, kulturális központjaiban alkotó metszők készítettek felismerhetőségre, realitásra törekvő tájképeket, városok, utcarészletek, épületszoptok látképeit. A művészi igényű grafikák, metszetek képes dokumentációként díszítették utazók, zarándokok, peregrinusok, *cavallierstour*-on járó főúri ifjak útibeszámolóit. A 17–18. században is divatos műfaj jellegzetes egyházi és világi ünnepségeket, ceremóniákat, rítusokat is érdemi ismeretekkel örökölt meg. A természeti adottságokat, az épített környezet jellegzetességeit kiemelő egyre kifinomultabb városábrázolások közelebb hozták a kor útviszonyai között távolinak tekinthető konfliktusok színtereit, átélhetően megjelenítve a gazdasági, politikai, felekezeti érdek-egyeztetések miatt közös ügygé váló kríziseket. A röplapok legnagyobb arányban konkrét hadi eseményeket mutattak be, így az ostromképek városábrázolásai kevésbé valószerűek, mert nem a helyszín, hanem a hadi hírek képes közlése volt az elsődleges cél.³ A térképészet látványos kora újkori fejlődése azonban a városok pontosabb felmérését is segítette, létrehozva a veduták egy speciális változatát, a madártávlati látképet, amely egy ideális felvételi pontból ábrázolta a várost, a helyszínrajzra rákomponálva az egyes

¹ VOCELKA–MANDLMAYR 1985: 99–138.

² RÓZSA 1999; GALAVICS 1986; KELÉNYI 1936; BORBÉLY 1936: 132–141.

³ RÓZSA 1987: 12–13.

városrészletek más-más pontból felvett látképeit, fontosabb épületeit.⁴ A 17. század folyamán a röplapokon is egyre nagyobb arányban jelentek meg hadmérnöki alaprajzokat felhasználó ostromképek, érdemi katonai és politikai értesülésekkel. A veduták előtere az adott helyszínhez vagy eseményhez kapcsolódó jellegzetes viseletű, foglalkozású figurákat, staffázsalakokat vagy hadi eseményeknél a tábori élet jeleneteit, közkatonáit, ostromművek építését ábrázolta. Az országhatárokat, társadalmi rétegeket, műveltségi szinteket átlépő és összekötő, növekvő presztízsű nyomtatott hírközlésbe elismert metszők és neves kiadók művészi kvalitású látképekkel kapcsolódtak be, közérthetően közvetítve egy-egy hatalmi központ történeti, gazdasági, politikai súlyát. Buda 1686-os bevételének aktuális képes tudósításai többféle érdeket képviseltek a nemzetközi nyomtatott politikai diskurzusban, sok nézőpontú értelmezési lehetőséget kínálva. A szövetségesek reprezentációs versengésében és a képi propagandában komplex módon jelent meg a hosszú török megszállástól megszabaduló Buda történeti szerepe, aktuális állapota és a korszakváltás élménye. Az 1686-ban Buda ostromáról közzétett veduták információgazdagsága és esztétikai nivója a hadi esemény stratégiai értéke mellett a szimbolikus politikai kommunikáció kifinomult nyelvén bemutatta a Magyar Királyság múltbeli értékeit és jövőbeli jelentőségét is a Habsburg Birodalmon belül. A Magyar Királyság váraira és városaira vonatkozó 16–17. századi térképek, alaprajzok, veduták hosszú távú értékét bizonyítják a közel kortársak gazdag gyűjteményei, mint a diplomata Bernhard Paul Moll (1697–1780) több száz darabos, települések szerint gondosan rendszerezett kollekciója.⁵

Hadmérnöki alaprajzok változatos kontextusban

A képi információk iránti felfokozott igényre világít rá egy meglepő jelenség, amely még a kora újkori metszetkiadás egyik legnagyobb fellegvárában, Nürnbergben sem volt megszokott: a jó nevű Hoffmann Kiadó 1687-ben egy kinyomtatott prédikáció mellé Buda 1686-os visszavívásának látképes összegzését csatolta.⁶ A veduta közérthetően mutatta be az ostrom menetét, a főbb támadási irányokat, érzékeltetve az elkeseredett küzdelem kegyetlenségét és nagy veszteségeit. Az evangélikus Johann Sigmund Stoltz (1640–1722) prédikációja III. János György szász választófejedelem szerepét és segélycsapatainak értékét dicsőítette szeptember 29-én, Szent Mihály napján, Bécs 1683. szeptember 12-i felmentéséhez és Buda 1686. szeptember 2-i bevételéhez kapcsolódóan. A kora újkori metszet- és éremművészet kiemelkedő jelentőségű központjában, Nürnbergben közzétett prédikáció fel is hívta a figyelmet a török háborúhoz kapcsolódó összetett képi propaganda értékére, konkrét és szimbolikus jelentéseire. Johann Sigmund Stoltz kiadott

⁴ RÓZSA 1983: 45–52; RÓZSA 1999: 11–25; RÓZSA 2011: 368–372.

⁵ PAPP 2005: 325–369.

⁶ STOLTZ 1687. A kép megtekinthető a következő linken: <https://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/pageview/431843>

prédikációja oldalakon keresztül ismertette⁷ a III. János György által Bécs felmentésére veretett három érmét⁸ s a Buda bevételére megrendelt emlékérmét.⁹

Stoltz prédikációja III. János György választófejedelem politikai ambícióit képviselte, kiemelve Bécs felmentésénél a „szász Mars” személyes helyállását, de az emlékérmek képi programját felfejtve a birodalmi segélycsapatok szerepét, a császár és a választófejedelmek együttműködésének értékét is hangsúlyozta. A prédikáció a mellékelt képanyaggal az érdekegyezések összetartó erejét, a török elleni háború közös ügyét megkérdőjelezhetetlen normaként képviselte. Kortárs városi krónikák, naplók bizonyítják, hogy a Német-római Birodalomban a visszafoglaló háború tengeri és szárazföldi hadi kríziseit és sikereit végigkísérték a török elleni imák, harangzúgás, prédikációk egyházi rítusai mind hangzó, mind pedig nyomtatott formában.¹⁰ A vizuális élmény élő tradíciót modernizált. A metszet adatgazdagságát jelzi, hogy az ostromképpel egyezően festette meg Buda 1686-os bevételét Franz Geffels holland festő, rézkarcoló, építész a mantovai Palazzo Sordi dísztermében a török elleni küzdelemben jelentős szerepet játszó Gonzagákat dicsőítve.¹¹ Georg Matthias Eck fa domborművet készített 1687-ben Nypoort metszete nyomán.¹²

A Buda ostromát nyugati irányból szemléltető ostromkép röplapként kiadott első változatát a rézkarc és rézmetszet feliratai szerint Justus von Nypoort rajzolta, Johann Martin Lerch, valamint Johann Hoffman készítette és adta ki Bécsben.¹³ A több nyomódúcon készített metszet jól strukturált ismeretanyagot közvetített a hadi eseményről. A kompozíció felső részén allegorikus figurák a vár természeti adottságait érzékeltető, nyugati nézőpontú hadmérnöki alaprajzot tartanak. A vár látképe körül megelevenített ostromkép közérthetően mutatta be a stratégiai szempontból kulcsfontosságú váraknál használt teljes ostrom kritériumait: az ostromló sereget a védők kitörésétől oltalmazó sáncrendszert, a *contravallatiót*, a potenciális felmentősereget akadályozó *circumvallatiót*, a gondosan kiásott közelítő árkokat, paraleleket, ágyúállásokat, a várfalak erős lövetését, az intenzív aknázását,¹⁴ feledtetve az 1684-es sikertelen ostrom hiányosságait, és érzékeltetve, hogy a korszerű ostromtechnika hosszú időt, nagy létszámú katonaságot és sok pénzt igényel.¹⁵ Az ostromrajz szakszerűsége a hadmérnöki tudás növekvő katonai és politikai értékét is képviselte, tanította a vizuális információ használatát, és érvelt a nagy erőforrásokat

⁷ STOLTZ 1687: 63–67.

⁸ G. HÉRI 2009: 79–80, 150–151.

⁹ Az érme a nürnbergi Lazarus Gottlieb Laufer és Georg Hautsch (1659–1745) műveként azonosítható, bár több variáns is készítették. G. HÉRI 2009: 133, 274. tétel.

¹⁰ G. ETÉNYI 2022: 81–106.

¹¹ RÓZSA 1972; RÓZSA 1999: 72; THIEME–BECKER 1920: 334–335; GALAVICS 1986: 108.

¹² RÓZSA 1995: 47, 35. kép; RÓZSA 1999: 72.

¹³ A címe a puttók által tartott szószalagokon: Vorstellung der Haubt-Vestung und Ungarisch-Königl: Residentz-Stadt Ofen [...]. Röplapon: Ausführliche Relation, welcher gestalt die Vestung Ofen mit sturmender Hand erobert worden [...]. PAAS 2014: 65, P-3538. RÓZSA 1999: 71, 31. szám; RÓZSA 1972: 216–217; KELÉNYI 1936: 145. sz.; RÓZSA 1999: 31. c. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok T 9716.

¹⁴ KÁROLYI 1936: 253, 404; RÓZSA 1972: 216–217. RÓZSA 1987: 26, 81.

¹⁵ SZAKÁLY 1986. A Rózsa György által válogatott képanyag kinagyításai is jelzik az ostromtechnikai ismeretek közvetítésének igényét. DOMOKOS 1993a; DOMOKOS 1993b.

igénylő, jelentős veszteségekkel járó háború hosszú távú jelentősége mellett. A török kiűzése során hadmérnökök sora készítette elő az ostromokat, mérte fel a visszafoglalt területeket, s tett javaslatokat a várak megerősítésére. Buda 1686-os ostromában Lotharingiai Károly herceg seregében tíz kiváló hadmérnök tevékenkedett, köztük Karl Joseph Jugviny, Giovanni Domenico Fontana, s a birodalmi segélyhadak élén harcoló II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem seregéből is jól ismert négy hadmérnök neve.¹⁶

A vedután jól láthatók az északi császári hadállások és a Gellért-hegy felőli bajor ágyúsáncok a fő támadási irányokat jelezve, miközben a nyugati nézőpont elsősorban a fehérvári kapu felől ostromló szász, sváb, frank és brandenburgi birodalmi haderő szerepét emelte ki, ahonnan az 1684-es ostromban indítottak jelentős rohamokat, 1686-ban inkább álrohamokat a metszeten is jelölt módon. A röplapként kiadott változat nyolchasábnyi szövegében szintén együttesen jelent meg a császári hadsereg tisztikárának és hivatali apparátusának, valamint a külföldi segélyhadak élén harcoló nagy számú előkelő önkéntes szerepe, a tájékozott olvasó számára is érdemi ismereteket nyújtva a Buda visszafoglalását övező aktuális híráradatban. A sűrű szöveg a metszeten látható jelölésekre hivatkozva részletezte az augusztus végi állapotot, amely alapján Lotharingiai Károly hadi tanácskozást tartva elrendelte szeptember 2-án délutánra a döntő, általános rohamot.¹⁷ A bécsi kiadvány összegezte az oszmán védősereg akcióit és veszteségeit június 26. és augusztus 29. között, a mindkét fél által használt aknázási technika eredményeit és problémáit július 9. és augusztus 4. között, s felsorolt nyolc rohamot június 24-től szeptember 2-ig. A kompozíció előterében tábori jelenetek láthatók, a kép bal sarkában hadmérnöki alaprajz fölött meg nem nevezett hadvezérek tanácskoznak, míg átellenben lovas roham bontakozik ki, középpont az ágyúsáncok előterében lovak itatása és ételfőzés zajlik. A Hollandiából származó, évekig Bécsben alkotó Justus van Nypoort járt a Magyar Királyság területén, életképei a török háború viszonyaihoz, katonaéletéhez köthetők.¹⁸ Az alaprajzot, látképet, életképet, barokkos szimbólumrendszert egyaránt nyújtó rölap széles körű ismeretanyaga hosszú távú mementó, amely a konkrét hadi vonatkozásokon túl a nagy változás politikai jelentőségét is érzékeltette.

A metszet hatalmas füstfelhőben ábrázolta a várat, jelezte a több irányból indított szeptember 2-i teljes roham hevességét, amelyet három napig tartó tűzvész követett, s felidézte a július 22-i lőporrobbanás veszteségeit is, de a konkrét adatok mellett utalt a török világot elsöprő tisztítótüzre és az új kezdet lehetőségére is. A Buda visszafoglalását ünneplő prédikációk és világi szónoklatok gyakran felidéztek Jeruzsálem pusztulását s a trójai háború párhuzamát.¹⁹

A veduta nyugati nézőpontjából jól érvényesült a korábbi királyi palota épület-együttese, érzékeltetve a középkori főváros történeti jelentőségét, amire a hadi híreket összegző sűrű szöveg is utalt, kiemelve a vár védelmi adottságai mellett a korábbi királyi rezidencia szépségét. A metszeten kivehetők a középkori város fontosabb egyházi

¹⁶ CZIGÁNY 1999: 189; EPERJESSY 1929; GLASER 1933; GLASSL 1976.

¹⁷ Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686 1986; TÓTH 2017.

¹⁸ GALAVICS 1986: 100–102; KNAPP-RÓZSA 2007: 217.

¹⁹ LANDOVICS 1689: 645–657; TASI 2009: 125–141; LUKÁCSY 1994.

központjai, a Szent Mária Magdolna-templom, amelyet 1541-től 1598-ig a Budán élő keresztények használhattak, de a törökök a tizenöt éves háborúban győzelmi dzsámivá alakították át. A város német ajkú közössége által látogatott Nagybaldogasszony-templomot, amelyet már 1541-től dzsámivá változtattak az oszmánok, nem emelte ki az ábrázolás, csak a falakkal megerősített Szent István-templomot, amely azonban elvesztette korábbi funkcióját.²⁰ A nagyobb dzsámikat a szöveg és a metszet is jelölte, „török templomnak” nevezve. Az *urbs* manifeszt reprezentációja mellett a *civitas* emlékezete is megjelent a keresztény rabok börtönének jelölésével, a rác és zsidó lakosság szenvedésének hangsúlyozásával, s a keresztény tradíciót képviselő városi óratorony jelzésével.

A Buda visszavételét elemző korabeli nyomtatott politikai diskurzusba Justus van Nypoort, Johann Martin Lerch és Johann Hoffmann kiváló minőségű, hitelesnek tekinthető hadi hírek közzétételével kapcsolódott be sokoldalúan kihasználva a háború legfontosabb döntéshozó központja által kínált lépéselőnyt, s hatékonyan képviselve a császári udvar új nyilvánosságpolitikáját, amely a felkészült hivatalnoki elitre és a „fekete művészet” képviselőire építve hivatalos hadi jelentések közzétételével irányította a török háború propagandáját. Míg az Oszmán Birodalom elleni küzdelem korábbi korszakaiban a császárváros nem játszott fontos szerepet a röplapkiadásban, a visszafoglaló háború idején Buda ostromáról több császári hadmérnök alaprajza jelent meg Bécsben kvalitásos képes tudósításként.²¹ A bécsi rölapok 17. század végi mintaadó szerepét a sokféle átvétel mellett korabeli gyűjtemények is bizonyítják. A Nypoort–Lerch–Hoffmann-féle metszet az igényes Schwarzenberg-gyűjteménybe is bekerült.

Johann Weichard Walvasor, tudós krajnai főnemes majd nyolcezer metszetgyűjteményében is sok, Bécsben kiadott rölap összegezte a magyarországi hadszíntér fordulatait.²² Walvasor beszerezte a neves udvari metsző, Matthias Greischer több rölapját. Greischer a császári hadmérnök, Karl Juvigny alaprajzát felhasználva készített egy majd egy négyzetméteres madártávlati összképet 109 latin, német, olasz és francia magyarázattal, amelyet a kép alsó részén a vár Duna felőli látképe, a felsőn pedig Székesfehérvár felőli nézete egészített ki.²³ Greischer három nézőpontot kínált fel a mérnöki alaprajzok értelmezésében kevésbé felkészült befogadó közönség számára készült rölapján is.²⁴ A legnagyobb metszet a császári ostromtábor felől mutatta be Budát, felette egy kisebb látkép a bajor állásokat és az égő palotát láttatta, míg egy másik kisebb metszet a budai vár alaprajzán összegezte a két fő támadási irányt. Greischer metszete nyomán készült olyan jelöletlen változat, amely csak a császári ostromtábor felől ábrázolta Budát. A korábbi 62 latin és német magyarázó jegyzet mellett még hárommal az elfogott török és zsidó foglyok sorsára utalt.²⁵

²⁰ VÉGH 2015: 24–30, 40–43.

²¹ Leopold Voigt akadémiai kiadó legalább két változatban, míg Johann van Ghelen egy változatban adta ki Buda nyugati nézőpontú madártávlati hadmérnöki alaprajzát 90 magyarázó jegyzettel. PAAS 2014: 71–73.

²² PELC 2013: 134–137.

²³ PAAS 2014: 59, P-3531; RÓZSA 1999: 35; PELC 2013: 134–136; SZALAI 2020: 190–191.

²⁴ PAAS 2014: 62, P-3535. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok T1177 Gr. Rosszul nyomtatott szöveggel: PAAS 2014: 61, P-3534. RÓZSA 1999: 84b; PELC 2013: 134–136; SZALAI 2020: 188–189.

²⁵ Demnach die Unaussprechliche Guttigkeit und Allmacht Gottes unserer und der allierten Christlichen und gerechte Waffen also gnädiglich und mildreich gesegnet hat, dass die Haubstadt und Vestung Offen [...] beläget [...]. PAAS 2014: 63, P-3536, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok T97.

A topográfiai hitelességre törekvő Greischer harmadik verzióban is kiadta az 1686-os ostromképet a vár természeti adottságait kiemelve.²⁶ A politikai reprezentációba integrált szakszerű hadmérnöki tudás széles körű hatása már Buda 1684-es sikertelen ostroma idején megragadható. II. Miksa Emánuel udvari hadmérnöke, a szinte művészi kifinomultsággal ábrázoló Louis Nicolas d’Hallart, aki 1684-ben és 1686-ban is jelen volt Buda ostrománál,²⁷ valamint a kiváló udvari metsző és kiadó, Michael Wening közzétett egy nagy méretű, négy részből álló, négy égtáj felől készített, kiváló Buda-ábrázolást és egy madártávlati összképet.²⁸ Hallart metszetei egy huszonnégy darabos sorozatban is megjelentek a bajor választófejedelem 1686. évi hadmozdulatait bemutató.²⁹

A négy különböző nézőpontú veduta sok változatban tűnt fel a Német-római Birodalomban kiadott rölapokon, megújítva a Buda-ábrázolásokat. Heinrich Heuss hamburgi kiadó 1684-ben közzétett egy olyan, d’Hallart déli irányú alaprajzának részletével azonosítható képes beszámolót,³⁰ amelynek metszete a magaslaton fekvő várfal „kinagyított” részletével hívta fel a figyelmét a „történelem iránt érdeklődő olvasónak” a több hónapig tartó ostrom valóban jelentős nehézségeire.³¹ A Buda ostromát a Gellért-hegy felől bemutató rölap leírása szerint a bajor segélyhadak által nagy erőbedobással ostromlott rondellát még a palota erős ágyúzása után is csak nehezen tudják megközelíteni a Duna közelsége, a tizenöt lépés széles védőárkok és a többszörös falrendszer miatt.

Hallart és Wening északi Buda-látképe nem nevezte meg, de pontosan ábrázolta a török Buda-hagyatékát. Tizenöt dzsámi egyértelműen azonosítható az 1684-ben készült vedután, érzékeltetve, hogy az elavult „ösellenség” képpel szemben erős a megismerés igénye, a védelmi potenciál kiismerése mellett a raritások (mint Gül baba türbéje), a felhalmozott épített értékek (mint a török fürdők) feltérképezése a cél.³² A szándék hasonló, mint a szintén hadmérnöként tevékenykedő bolognai Luigi Ferdinando Marsigliánál, aki napokon át járta a szeptember 2-i győzelem után a romos Budát corvinák és török kéziratok után kutatva, majd részletes felmérést készítve a budai török épületekről, kertről, vízellátásról (fürdők, közkutak, ciszternák).³³

A Buda visszavételéről közzétett rölapok döntő többségében az aktuális hadi eseményt, a vár és város nagy anyagi és emberi erőforrást igénylő ostromát örökítették meg, emellett a képes beszámolók jelentős része hangsúlyosan ábrázolta a hosszú török megszállás sajátos lenyomatát, a keresztény Európa építészetétől markánsan elütő törökös városkép jellegzetes épületeit is, ám a rölapkiadás tradicionális nagy központjaiban, Nürnbergben, Augsburgban, Frankfurt am Mainban közzétett rölapok képanyagában és szöveges összegzéseiben a késő középkori virágzó országgözpont politikai öröksége is hangsúlyosan jelent meg.

²⁶ GALAVICS 1986: 108, 73–74. kép.

²⁷ RÓZSA 1987: 21–22.

²⁸ PAAS 2012: 184, P-3441; PAAS 2014: 59, P-3531; VÉGH 2015: C 6.

²⁹ RÓZSA 1999: 15, 20, 169. szám, 152. szám és 177–179. szám.

³⁰ Eigentliche Abriss und Prospect desselben Theils des Königl. Schlosses in Ofen, Sampt Anzeigung und Beschreibung wo es von der Käyserl. Armee ist attackiret worden. PAAS 2012: 193. P-3450.

³¹ FEKETE 1938; BÁNKÚTI 1985.

³² VÉGH 2015: 30, 42–43; PAPP 2010: 207–220, 225–244; SUDÁR 2003: 225–244.

³³ SZAKÁLY 1986: 592–593; F. MOLNÁR 2006: 373–388.

A tradíció és az emlékezet politikai szerepe

Budáról több száz nyomtatott 16–17. századi ábrázolás ismert. A népszerű európai városatlaszok kanonizált vizuális információit az aktuális várostromok képes hadi tudósításai újították meg. A főváros és uralkodói rezidencia legrégibb, két nyomódúcon készített látképe az európai városok monumentális képes albumában, Hartman Schedel 1493-as *Világkrónikájában* jelent meg Nürnbergben a hírneves Antonius Koberger nyomdász és könyvkereskedőnél.³⁴ Bár a krónika fametszetein keverednek a valós és idealizált elemek, a keleti nézetű látkép a királyi palotától a Nagyboldogasszony-templomig érdemi összképpel mutatta be a várhegyet a Duna fölött.³⁵ A 16. századi történeti és földrajzi művek, városatlaszok mégsem a Schedel-krónika nivós összképét tekintették mintának, hanem Erhard Schön nagy méretű fametszetével és Hans Sachs versével megjelent röplapot, amely Buda 1541. augusztusi török kézre kerülése utáni, még az 1541-es viszsza foglalási kísérletről³⁶ jelent meg Nürnbergben.³⁷ 1542 szeptemberében II. Joachim brandenburgi örgróf vezette nemzetközi segélyhad ostromát is megörökítette röplapon Virgil Solis,³⁸ valamint Enea Vico.³⁹ Schön metszete több hitelesnek tekinthető városrészlete miatt vált népszerűvé. Ő főként a templomokat ábrázolta topográfia ilag is pontosan, feliratokkal azonosítva a Mária Magdolna-, a Nagyboldogasszony-templomot, a Szent Miklós domonkos kolostort, a Szent Zsigmond-prépostságot és a ferencesek Szent János-kolostorát.⁴⁰ A képhez hasonlóan Hans Sach verse is sok konkrét hírt közvetített.⁴¹

A 16. századi kozmográfiák is rendszeresen kiadták Buda látképét, jórészt Schön metszete nyomán, kiemelve a királyi palota épületegyüttesét. Sebastian Münster híres *Cosmographiae universalis* latin nyelvű kiadásai között 1550-től, a német nyelvűekben 1588-tól, majd 1628-tól a francia, olasz kiadásokban is közölték a vár nyugati látképét.⁴² Az etalonnak tekintett európai várostörténeti albumban, Georg Braun (1541–1622) és Franz Hogenberg (1535–1590): *Civitates orbis terrarum* című hatkötetes, 1572 és 1617 között Kölnben 546 város látképével kiadott művében, az 1572-es I. kötetben⁴³ nyugati és keleti nézőpontú Buda-látkép is megjelent Georg Hoefnagel (1542–1600), a Bécsben is alkotó németalföldi művész rajzai nyomán, a törökös jegyeket hangsúlyozva.⁴⁴ Franz Hogenberg nagy ívű történeti és földrajzi művek mellett a képes tudósítások műfaját is megújította a németalföldi szabadságharcról az 1580–1590-es években kiadott 250 metszetével, amelyet fia, Abraham Hogenberg még 170 képpel bővített.⁴⁵

³⁴ RÓZSA 1999: 17, 134–136.

³⁵ GÖDÖLLE 2017: 167; PAPP 2005: 16–17.

³⁶ VESZPRÉMY 2000: 3–24.

³⁷ KELÉNYI 1932; RÓZSA 1999: 17–18, 49; ALCHIN 2015: 28–36; GÖDÖLLE 2017: 165–169; KASZA 2021.

³⁸ RÓZSA 1999: Kat. 378; GÖDÖLLE 2017: 186–189; SZALAI 2015: 58–61.

³⁹ GÖDÖLLE 2017: 190–191.

⁴⁰ VÉGH 2006: 61–70; GÖDÖLLE 2017: 175–176.

⁴¹ GÖDÖLLE 2017: 180–184.

⁴² RÓZSA 1999: 18, 79, Kat. 38.a; VÉGH 2015: 5–33, 22; GÖDÖLLE 2017: 185.

⁴³ RÓZSA 1999: Kat. 2; GÖDÖLLE 2017: 185.

⁴⁴ RÓZSA 1999: 18, 126.

⁴⁵ VOGES 2022.

A képes közlés növekvő információértéke a tizenöt éves háborúról közzétett nürnbergi, augsburgi, velencei nyomtatványokon is megragadható. Frankfurt am Mainban 1591-ben indította el Konrad Lautenbach (1534–1595) evangélikus városi lelkész Jacobus Francus álneven a külpolitikai hírekkel száz-százhusz oldalon félévenként közzétett vásári füzetét, Michael Aitzing (1530–1598) 1583-tól alkalmanként, 1588-tól rendszeresen kiadott kölni periodikus újságja, a *Messrelationen* alapján.⁴⁶ A frankfurti vásári kiadvány sokszor közölt képmellékletet: 1591 és 1606 között a magyarországi várostromokról 18 vásár idejéről 31 metszet ismert,⁴⁷ köztük Georg Keller (1568–1634) frankfurti metsző Buda-látképe. A tizenöt éves háború várábrázolásai, csataképei és katonai portréi (mint az augsburgi Dominicus Custos önálló lapjai és *Atrium Heroicum* című 1602-es műve, s a frankfurti Theodor Bry 1596-os *Pannoniae Historica chronologica* kötete) szemléleti fordulatot eredményeztek a korszak képi kultúrájában a Magyar Királyság vonatkozásában is.⁴⁸

A röplapok és a történeti művek illusztrációinál nem a kifinomult művészi reprezentáció lett a cél, hanem a tájékoztatás gyorsasága, akár leírásokból nyert ismeretanyag képes közvetítése az üzleti siker reményében. 1591 és 1606 között 24 új látkép azonosítható Budáról, bár a visszafoglalt, többször ostromlott, majd újfent elesett Esztergomról és az 1594-től 1598-ig török kézre került Győrről több új ábrázolás készült.⁴⁹ Buda esetében a legtöbb képes tudósítás a katonailag legjelentősebb 1598-as és 1602-es ostromról tudósított,⁵⁰ a császári és birodalmi hadakat bemutatva, kevésbé a város újszerű ábrázolására törekedve. A 17. század folyamán a legtöbbet citált képsémákat Wilhelm Dilich (1571/1572–1650) építész, rajzoló, grafikus tette közzé 1600-ban Casselben az *Ungarische Chronica* című művében megörökítve a Magyar Királyság városait és várait.⁵¹ Dilich nyolc különböző látképet készített Budáról, minden égtáj felől bemutatva a várost.⁵² Az augsburgi Wilhelm Peter Zimmermann már a 17. század elején használta Dilich metszeteit, mozgalmas jelenetekkel kiegészítve.⁵³ Jakob Koppmayer Budát 1683-ban bemutató augsburgi röplapja is Dilich 1606-os mintája nyomán készült.⁵⁴

Szintén nagy hatást gyakoroltak a 17. századi Buda-ábrázolásokra a nürnbergi Johann (Hans) Siebmacher mutatós röplapjai, bár korábbi városlátképek (mint Schön metszetének) részleteit is használta az 1598-as ostrom Székesfehérvár felőli ábrázolásánál,⁵⁵ az 1602-es ostromról készített röplapján pedig Dilich metszeteire támaszkodott, mégis az adott esemény értelmezéséhez sok új ismeretet nyújtott. Hans Siebmacher metszetei bekerültek sógora, Hieronymus Ortelius nagy bestsellerébe, a Magyar Királyság történetét és a török

⁴⁶ BEHRINGER 2003: 312–318; KÖRBER 2016: 91–167.

⁴⁷ SZALAI 2003: 1:12–24; SZÉKELY 2006: 154–157.

⁴⁸ GALAVICS 1986: 50–52.

⁴⁹ SZALAI 2021.

⁵⁰ DOMOKOS 2000.

⁵¹ PAAS 2012: 192, P-3449, 322–325, PA 734–737; RÓZSA 1999: 90–92, 61e.

⁵² RÓZSA 1999: 18–19, 53.

⁵³ GALAVICS 1986: 51.

⁵⁴ PAAS 2012: 189, P-3446; RÓZSA 1999: 100.

⁵⁵ RÓZSA 1999: Kat. 6; GÖDÖLLE 2017: 185.

elleni háborúk eseményeit 1395-től 1602-ig összegző művébe,⁵⁶ amely 1690-ig nyolc bővített kiadást ért meg. Az 1663–1664-es hadi eseményekkel frissített 1665-ös változatot Daniel Fievet tette közzé Frankfurt am Mainban, s Paul Fürst nürnbergi könyvkereskedő forgalmazta jól hozzáférhetően a 17. század második felében.⁵⁷ Georg Scherer nürnbergi röplapja néhány kis változtatással 1684-ben is újra felhasználta az 1602-es északi nézőpontú Siebmacher-látképet.⁵⁸

A megújuló Buda-ábrázolások a török háborúk alatt láttak napvilágot, de a húsz évre kötött, majd sokszor meghosszabbított, 1606-tól érvényes zsitvatoroki béke időszakában is jelentek meg látképek Budáról korabeli nagy európai városalbumokban. A Matthäus Merian Kiadó *Topographia Germaniae* 1635/1640 és 1688 között kiadott 31 kötetes sorozatába Schön metszete nyomán készült Buda-ábrázolás. 1623–1626 között Frankfurt am Mainban jelent meg Daniel Meisner költő és Eberhard Kieser metsző közös alkotása, a *Thesaurus Philopoliticus*, amely európai városok „vizuális kánonját” teremtette meg.⁵⁹ 830 európai város látképére vetítettek emblémákat német és latin mottókkal, morális tanításokkal, Buda, Pest és a budai vár ábrázolását külön is közölve.⁶⁰ Matthäus Merian által 1633-ban indított, majd fia, ifjabb Matthäus Merian és az örökösök által 1738-ig folytatott sorozatába, a 21 kötetes *Theatrum Europaeum*ba is bekerült Buda, az 1686-os bevételről 1691-ben közölve képi összegzést.⁶¹

A tradicionális képanyag mellett a korábbi főváros történeti szerepe is több idősíkon jelent meg az ostrom kezdeti szakaszában közzétett rölapokon. Az 1686 kora nyarán, az 1684-es ostrom idején, sőt 1683 késő őszén kiadott képes beszámoló⁶² felidéztek a középkori királyi udvar politikai, kulturális emlékezetét, kiemelve a Zsigmond-kori erősítéseket, a Mátyás által a Duna felé építtetett új palota kifinomultságát, kertművészetét, szökökútjait, gazdag könyvtárát, elsősorban Antonio Bonfini 16. században sokszor kiadott műve nyomán, amelyet a követi beszámoló is gyakran idéztek.⁶³ Az egykori római tartományi székhely romjaihoz kötődő római tradíció, valamint a hun–magyar rokonságra hivatkozó középkori krónikák nyomán kétely nélkül Attila király városának tartották Budát, kiemelve, hogy Attila testvéréről nevezték el, s Attila rezidenciája, Sicambria is itt található,⁶⁴ ami szintén szerepelt Bonfininál.⁶⁵ Jacob Koppmayer 1683 decemberében Buda és Pest látképével közzétett rölapja⁶⁶ s egy 1684-es, kiadási hely nélküli képes beszámoló⁶⁷ III. Henrik császár (1046–1056) és „Ovo magyar király” konfliktusát is említette, amikor Szent István halála utáni trónutódlás krízisében Aba Sámuellel vívott

⁵⁶ GALAVICS 1986: 51–52; RÓZSA 1999; SZALAI 2021.

⁵⁷ Ortelius redivivus et continuatus, oder der [...] 1665: 322; RÓZSA 1999: 90–91, Kat. 61.a.

⁵⁸ PAAS 2012: 192, P-3449.

⁵⁹ MEISNER–KIESER 1623.

⁶⁰ RÓZSA 1999: 81, 52–54. kép, Kat. 40.

⁶¹ LANGER–DUDÁS 1988. 1684-es ostromkép RÓZSA 1999: 123, Kat. 97.c.

⁶² PAAS 2013: 17, 85, P-3412; PAAS 2012: 157.

⁶³ BRANDSTETTER 2001: 23–27.

⁶⁴ B. SZABÓ – KANYÓ – SPEKNER 2015.

⁶⁵ BONFINI 1568: 1:34; BONFINI 1995: 41; B. SZABÓ – KANYÓ – SPEKNER 2015: 194; HANNY 2007: 9–24.

⁶⁶ PAAS 2013: 17, 85, P-3412; PAAS 2012: 157.

⁶⁷ PAAS 2013: 188, P-3445.

küzdelme során Orseolo Péter országát birodalmi hűbérként fogadta el 1045-ben III. Henrik-től. Nincs történeti legitimációs fejtegetés, mégis fontos reprezentációja a Német-római Birodalom és a császári hatalom tradícióba ágyazott érdekeinek a Magyar Királyság irányában. A rölapok történeti összefoglalói Buda török kézre kerülését, a mohácsi csatától 1541-ig tartó belpolitikai krízist, 1541-től pedig a visszafoglalási kísérleteket is ismertették.

Az 1685-ös frankfurti könyvvásár katalógusa⁶⁸ is bizonyítja, hogy korabeli neves könyvkiadók sok magyar vonatkozású történeti és földrajzi művet kínáltak a visszafoglaló háború idején. Kölnben újra kiadták Istvánffy Miklós Magyarország történetét 1490-től 1606-ig megörökítő művét, amelyet Hieronymus Ortelius kötetével együtt, olykor egymáshoz hasonlítva citáltak a populáris műfajnak számító rölapok is a magyar katonai és politikai elit évszázados török elleni küzdelmének emlékezeteként. Matthias Wagner ulmi kiadó a neves nürnbergi barokk költő, Sigmund von Birken Duna menti városokat bemutató, először 1664-ben megjelent, majd összesen tizennyolc német és olasz nyelvű kiadást megért művét adta ki újra.⁶⁹ A Royal Society megbízásából Magyarországon járt, a gazdasági viszonyokat tudományos igénnyel felmérő Edward Brown angolul, németül és franciául is megjelent 1673-as művének⁷⁰ német fordítását is újra kínálta egy nürnbergi kiadó. A divatos Eberhard Happel Magyarországon játszódtó török regénysorozatának újabb kötete is sok aktuális információt közvetített. Daniel Speer Felső-Magyarországot kalandregényes formában bemutató *Magyar és erdélyi Simplicissimus*át⁷¹ is közzétették. Martin Zeiler 1646-os ulmi, majd 1661-es és 1664-es nürnbergi Magyar Királyság leírása újabb, bővített formában jelent meg.⁷²

Heinrich Heuss hamburgi kiadó meg is nevezte Buda 1684-es ostromáról kiadott rölapján,⁷³ hogy elsősorban Hieronymus Ortelius és Sigmund von Birken műve alapján mutatta be az 1684-es hadjárat során elfoglalt Visegrád, Vác, Pest és az ostrom alá vett Buda történeti jelentőségét, a Mátyás uralkodása alatti kulturális virágzást a visegrádi palota és Buda esetében külön hangsúlyozva. Buda kedvező természeti adottságai kapcsán a Magyar Királyság termékenységtoposza is megjelent, elsősorban a termálvizekhez kapcsolódóan.⁷⁴

Politikai olvasatok

A Buda visszafoglalásának hosszú távú jelentőségét reprezentáló képes mementók a történeti tradíciót és az új szemléletű hadmérnöki alaprajzokat egyaránt beépítették az aktuális nemzetközi politikai diskurzusba, az új kezdet alternatíváit sokféle kontextusban

⁶⁸ G. ETÉNYI 2009: 127–130.

⁶⁹ BIRKEN 1664; SZALAI 2006: 2:110–116; NÉMETH S. 2014: 133–139.

⁷⁰ BROWN 1673.

⁷¹ NÉMETH S. 2014: 115–123.

⁷² ZEILER 1997; NÉMETH S. 2014: 167–184.

⁷³ PAAS 2012: 186, P-3443.

⁷⁴ PAAS 2014: 56, P-3528.

megjelenítve. A művészi igényű metszetekkel díszített nagy méretű falinaptár XIV. Lajos uralkodása alatt az aktualitásokra reflektáló, de politikai interpretációt kínáló nyomtatott képes reprezentáció különleges műfajának számított. Az *almanach royal*ok elsősorban XIV. Lajost és családját emelték a kompozíció középpontjába,⁷⁵ de a diplomáciai ajándékként is használt kiadványok a nemzetközi hatalmi erőviszonyokat befolyásoló eseményeket is leképezték Franciaország nagyhatalmi státusát képviselve. A műfaj a török elleni háborúra is intenzíven reflektált,⁷⁶ már 1683-ban jelent meg a párizsi Szent Jakab utcában falinaptár III. János lengyel király Bécs felmentéséhez nyújtott segítségét dicsőítve.⁷⁷ Az 1684-ben megkötött – s 1688-ig betartott – regensburgi fegyverszünet értelmében Franciaország „semlegességével” támogatta az Oszmán Birodalom elleni háborút, így 1684 és 1688 között a francia önkéntesek szerepe és alkalmanként a Szent Liga győzelmei is megjelentek francia falinaptárokon. Három párizsi falinaptár mutatta be a török háború nagy fordulópontjaként Buda visszafoglalását. XIV. Lajos udvarában azonban az 1686-os év nagy eseményét a sziámi uralkodó küldöttségének érkezése jelentette, öt különböző párizsi *almanach royal* ismertette a sziámi király, Narai (1633–1688) követtségének versailles-i audienciáját az 1680 és 1688 között megélénkülő kapcsolatépítés tetőpontjaként.⁷⁸ A legnevesebb francia metszők kompozíciói párhuzamba állították az I. Lipót császár előtt álló kihívást, az Oszmán Birodalommal vívott közép-európai küzdelmet s XIV. Lajos világpolitikai térnyerését. Buda ostromának hadmérnöki alaprajzával, valamint a tengeri és szárazföldi csaták térképes ábrázolásával, 17 kisebb jelenettel kiadott francia *almanach*⁷⁹ korabeli német kéziratos feljegyzésekkel fentmaradt változata⁸⁰ jelzi, hogy a Német-római Birodalomban értették a politikai jelentőségét a művészi kidolgozottságban és politikai kommunikációban magas színvonalú nyomtatott grafikáknak. Nicolas Langlois naptárlapja Buda felismerhető alaprajzát egyes épületek madártávlati látképével közölte. Egy Lisszabonban közzétett 80 oldalas hadinapló képes melléklete szintén ugyanezt az alaprajzot felhasználva készült.⁸¹ Gio. Giacomo de Rossi római kiadványán is feltűnt a hadmérnöki rajz.⁸²

Az 1686 és 1692 között legaktívabb, német, francia és angol nyelven is publikáló amszterdami kiadó, a hetilapot és röpiratokat is megjelentető Aert Dircksz Oossaen,⁸³ Buda 1686-os ostromáról holland és német nyelvű röplapot is közzétett Romeyn de Hooghe magas művészi minőségű metszetével.⁸⁴ Hooghe Buda bevételéről komponált ostromképe nem törekedett hitelességre,⁸⁵ de áttekinthetően összegezte az esemény nemzetközi

⁷⁵ PRÉAUD 1995.

⁷⁶ RÓZSA 1976; RÓZSA 1987: 27–29.

⁷⁷ THIEME–BECKER 1920: 13:299, 569.

⁷⁸ BRUCKBAUER 2015.

⁷⁹ RÓZSA 1999: 161, Kat. 159. Bibliothèque National de France Estampes Collection Michel Hennin in. 5551.

⁸⁰ THIEME–BECKER 1920: 299, 580.

⁸¹ SEMSEY 2002.

⁸² RÓZSA 1999: 84. Kat. 55.

⁸³ EEGHEN 1967: 23–25.

⁸⁴ RÓZSA 1962; RÓZSA 1999: 157, Kat. 156.

⁸⁵ BASICS 2001: 176–177.

jelentőségét, festményszerű gazdagsággal bemutatva a heroikus küzdelmet, párharcokat, rohamokat, aknarobbanásokat. Orániai Vilmos nemzetközi propagandájának legfontosabb művésze által készített metszeteket szerte Európában másolták. Az eredetileg Amszterdamban kiadott,⁸⁶ majd még ugyanott német változatban is közzétett Hooghé-ábrázolás hatalmas sikert aratott a Német-római Birodalomban, ahol sok példányban és variációban maradt fent⁸⁷ német rölapokon is.⁸⁸ Caspar Bouttats a metszetet újabb részlettel, elfogott török rabok képével gazdagítva Antwerpenben adta ki.⁸⁹ Az augsburgi Koppmayer Kiadó is közzétette három, korábban megjelent 1683-as, 1684-es és 1686-os Buda-rölapja után,⁹⁰ Johann Christoph Haffner (1668–1754) metszeteként,⁹¹ értékelve a művészi csúcsteljesítményt, s egyben a szimbolikus politikai kommunikáció hatásos eszközét. A Budát észak felől láttató kép előterében a hadvezetést ábrázoló csoportkép középpontjában Lotharingiai Károly a vár alaprajzát tanulmányozza. A hadmérnöki tudás elismertségét bizonyítja, hogy a döntést segítő kis méretű mérnöki vázlatrajz is jellegzetes, valószínűleg Hallart és Wening 1686-os madártávlati rajzának⁹² egyszerűsítése, amelyet Sébastien le Clerc rajza is követett, s ami szintén megjelent metszetként Johanna Sibilla Kräusin rézkarcaként Augsburgban Jeremias Wolff kiadásában.⁹³

Buda visszavételét a leginkább élénk nyomtatott politikai diskurzus a Német-római Birodalomban övezte, ahol sok legitim hatalmi központ kiváló nyomdákra támaszkodva, tájékozott olvasóközönség előtt tudta megjeleníteni érdekeit a politikai nyilvánosság előtt. Bár ritkaság a nemzetközi politikai erőviszonyokat manifeszt módon elemző német nyelvű rölap, a jó nevű Felssecker kiadó mégis mérleget vont Buda visszafoglalása után a török elleni háború hadi és politikai eredményeiről.⁹⁴ A nürnbergi kiadvány a Szent Liga győzelmeit értékelte, kiemelte az égi szférában, napfénnel övezve ábrázolt XI. Ince pápa szervező szerepét, Velencei tengeri győzelmeit, a lengyel uralkodó és az orosz cár török elleni küzdelmét. A kompozíció a Habsburg-dinasztia meghatározó szerepét hangsúlyozta: a kép középpontjában a döntéshozás asztalánál a IV. Mehmed szultánnal szemben I. Lipót látható ülve, páncélban, babérkoszorúval. A császár kezében tartott Buda alaprajz azonos minta alapján készült, mint amit az amszterdami rölapon Lotharingiai Károly szemlélt. A rölap a „szent háború” helyett mégis a szövetségesek gazdasági és politikai előnyeit érzékeltette. A metszet és a képet értelmező szöveg a szerencse forgandóságára, a nagyhatalmi játszma fordulataira utalt a Bécs török ostromával elindult folyamatot összegezve. A kép szellemes politikai allegóriája szerint az Oszmán Birodalom által

⁸⁶ PAAS 2014: 300–301.

⁸⁷ PAAS 2014: 66–67; Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok T1179A.

⁸⁸ PAAS 2014: 66–67, 300–301; RÓZSA 1999: 157–160; RÓZSA 1999: 157–160; RÓZSA 1987: 25.

⁸⁹ PAAS 2014: 303, PA-771. RÓZSA 1999: 159, Kat. 156a.

⁹⁰ PAAS 2013: 85; PAAS 2012: 157; PAAS 2013: 23, 87; PAAS 2012: 189, P-3446; PAAS 2013: 89; PAAS 2014: 64, P-3537.

⁹¹ PAAS 2013: 89; PAAS 2014: 66, P-3541; RÓZSA 1999: 159–160, Kat. 156c.

⁹² PAAS 2014: 71, P-3546; RÓZSA 1999.

⁹³ SZAKÁLY 1986: 65; RÓZSA 1999: 130, Kat. 108, 108.b; RÓZSA 1999: 128, Kat. 105.

⁹⁴ SCHUMANN 1997: 238–239; PAAS 2014: 92, P-3568. Országos Széchényi Könyvtár Apponyi Hungarica. A kép megtekinthető a következő linken: <https://regiritka.oszk.hu/apponyi-metszetek/a-szent-liga-kepvi-seloinek-es-ellensegeinek-allegorikus-abrazolasa/>

korábban megszerzett értékeket jelképező, de már feltört „szerencsefazékból” ömlenek a visszafoglalt várak alaprajzai. A röplap szövege a felső-magyarországi városok, mint Eperjes, Kassa császári kézre kerülését is kiemelte, felidézve az Oszmán Birodalom oldalára szorult Thököly Imre pályafutását.⁹⁵ A Magyar Királyság fővárosának visszavétele az Oszmán Birodalom közép-európai hadi és politikai befolyásának megszűnéséként jelent meg.

A visszafoglaló háború újdonsága, hogy a tradicionálisan jelentős délnémet nyomdák mellett hamburgi kiadók is aktív szerepet játszottak, és sajátos nézőpontot kínáltak a török háború híreinek terjesztésében és interpretálásában. Az Amszterdamból 1677-ben Hamburgba települt Thomas Wiering két röplapot is közzétett Buda visszavételéről. Az első változat általános összegzést nyújtott,⁹⁶ bár a képanyag más röplapon⁹⁷ s könyvillusztrációként is napvilágot látott.⁹⁸ Wiering Buda ostromának utolsó fázisáról, a szeptember 2-i általános nagy rohamról beszámoló röplapja⁹⁹ az északi állások felől mutatta be a füstfelhőbe burkolódzó várat. A pusztító háború képi toposza mellett egy kisebb méretű, de kiváló minőségű, már 1684-ben megjelent északi irányú madártávlati veduta¹⁰⁰ is szerepelt a röplapon a Magyar Királyság korábbi fővárosának értékeit hangsúlyozva. A röplap bevezetője Dionüsziosz Halikarnasszeusz művét idézte fel, egyszerre utalva Róma alapításának mítoszára és Róma Augustus császár kori virágzására. A trójai háború története, Vergilius *Aeneis* című műve szerves része volt a kora újkori ifjúság nevelésének, I. Lipót udvara is sokrétűen építette be az uralkodói reprezentációba, tézislapoktól szindarabokig. Thomas Wiering hamburgi kiadónak 950 nyomtatványa ismert, hetilapokat, tudományos magazinokat, pamfleteket és történelmi kalandregényeket tett közzé a háborús pusztítások közepette, az értékmentést és újrakezdést képviselve történelmi léptékben.

A császári udvar nyomtatott propagandájában is sokrétűen jelent meg Buda visszafoglalásának történelmi fordulópontja. Különösen feltűnő az 1687-ben kilencéves gyermekként magyar királlyá koronázott I. József imázsához kapcsolt Buda-ábrázolások sokrétűsége.¹⁰¹ Buda visszavételének első évfordulójára készült egy kézzel festett labirintusjáték a trónörökös számára, amelyen Bécs felmentése és Buda 1686-os ostroma is felismerhető módon szerepelt.¹⁰² Bécsben 1686-ban jelent meg Johann van Ghelen kiadásában Burckhard von Birkenstein hadmérnök ezredes *A trónörökös mértankönyve* című műve,¹⁰³ amely 1687-től 1700-ig még öt kiadásban látott napvilágot Augsburgban Jakob Koppmayernél. A mértankönyvhöz Justus van Nypoort százöt magyar vár és város kis méretű rézkarc-réz metszetét készítette el,¹⁰⁴ közte külön lapon Buda és Pest

⁹⁵ NÉMETH S. 1991; VARGA J. 2007: 15–19.

⁹⁶ PAAS 2014: 69, P-3544.

⁹⁷ PAAS 2014: 68, P-3543.

⁹⁸ PAAS 2014: 302, 303, PA-772, PA-773.

⁹⁹ PAAS 2014: 76, P-3552.

¹⁰⁰ RÓZSA 1999: 75. kép.

¹⁰¹ G. ETÉNYI 2012; GYULAI 2007.

¹⁰² HAIDER–RÓZSA 1988; HAIDER 2004.

¹⁰³ BIRCKENSTEIN 1686.

¹⁰⁴ RÓZSA 1957; RÓZSA 2001; RÓZSA 1972; RÓZSA 1999: 31; GALAVICS 1993: 36.

ábrázolását.¹⁰⁵ A kötetet jórészt másoktól átvett látképekkel díszítette Nypoort, használta Georg Kreckwitz 1685-ben Nürnbergben kiadott *Totius Regni Hungariae* című művét, s Johannes Ledentu- és Lucas Schnitzer-metszeteket vett át az 1665-ös *Ortelius redivivus et Continuatus* kötetből.¹⁰⁶ Kilenc metszet bizonyosan Nypoort saját alkotása.¹⁰⁷ Nypoort a császári család és az udvar tagjairól is készített nagy méretű portrékat.

Az udvari metsző, Justus van der Nypoort kegyképet is készített a bécsi Szent Család Társulat számára 1687-ben, Buda visszavételének első évfordulójára. A kegykép középső mezőjében jelent meg Buda ostromának jól felismerhető látképe a császári hadsereget vezénylő Lothringiai Károly ostromállásait kiemelve.¹⁰⁸ Azonosítható az előképként használt röplap is, amelyet Matthias Greischer udvari rézmetsző adott ki.¹⁰⁹ Rózsa György és Knapp Éva kutatásai szerint a császári hadseregben szolgáló Giovanni Dominico Fontana luccai festő, rézmetsző és építész északkeleti irányú hadmérnöki alaprajza nyomán.¹¹⁰ A képen a tisztítótűz pusztítja el Buda török épületeit, míg az értékek túlélését, a katolikus hit győzelmét a városlátkép fölött látható utalás jelzi a Dániel próféta mellett lévő három ifjúról, akiket a babiloni fogság idején Nabukodonozor tüzes kemencébe vetetett, de hitük megvédte őket. Buda német nevével való szójáték az új kezdet szakrális jelentőségét is hangsúlyozta. Az égi szférában Jézus, Szűz Mária és József látható, míg a metszet előterében I. Lipót császár és családja ismerhető fel. I. Lipót páncélos alakja mellett fiai, I. József trónörökös a magyar koronával és az 1685-ben született Károly főherceg térdeltek, hálát adva a török kiűzéséért.

Buda 1686-os ábrázolásainak esztétikai nívója kiemelte a közvetített hírek értékét. A röplapok magas kvalitású metszetei nemcsak a széles körű propaganda, hanem a sokközpontú politikai reprezentáció hatékony eszközeiként a Német-római Birodalom, a Szent Liga és Európa hatalmi erőviszonyait is leképezték többféle nézőpontot képviselve. Az aktualitások mellett a történeti tradíció ismeretanyaga is megjelent, a korszakváltást jelentő fordulópont jelentőségét beépítve a hosszú távú emlékezetbe. A Buda-veduták nem önreprezentációként jelentek meg, mégis a kívülről mutatott összetett kép sokrétűen ábrázolta a középkori Magyar Királyság nemzetközi súlyát, jelezve a török kiűzése utáni időszak gyarapodási lehetőségeként a város politikai és gazdasági értékét.

Felhasznált irodalom

ALCHIN, Andrew (2015): The 1541 Siege of Buda as Described by Hans Sachs Depicted by Erhard Schön. *Journal of the International Map Collectors' Society*, (142), 28–36.

¹⁰⁵ RÓZSA 1999: 116–117, Kat. 85, 118–199, Kat. 91.

¹⁰⁶ SZALAI 2003: 34.

¹⁰⁷ BIRCKENSTEIN 1686: 90; RÓZSA 1961; SZALAI 2003: 35.

¹⁰⁸ KNAPP–RÓZSA 2007; ZOLTÁN 1963: 21–23.

¹⁰⁹ PAAS 2014: 62, 63, P-3535, P-3536.

¹¹⁰ KNAPP–RÓZSA 2007: 214; RÓZSA 1999: 33, Kat. 98.

- B. SZABÓ János – KANYÓ Ferenc – SPEKNER Enikő (2015): Hogyan kerülhetett Sicambria Óbudára? *Budapest Régiségei*, (48), 189–203.
- BÁNKÚTI Imre (1985): Buda 1684-es ostroma. In BODÓ Sándor – SZABÓ Jolán (szerk.): *Magyar és török végvárak (1663–1684)*. Eger: Dobó István Vármúzeum, 41–56.
- BASICS Beatrix (2001): A budai várpalota ostromainak ábrázolása. In F. DÓZSA Katalin – SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából* 29. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 169–183.
- BEHRINGER, Wolfgang (2003): *Im Zeihen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- BIRCKENSTEIN, Anton Ernst Burkhard von (1686): *Erz-Herzogliche Handgriffe dess Zirckels und Linials, Oder Ausserwehlter Anfang zu denen Mathematischen Wissenschaften*. Wien: Johann van Ghelen.
- BIRKEN, Sigmund von (1664): *Der Donau-Strand mit allen seinen Ein- und Zuflüssen, angelelene Königreichen [...] bis zum Ausflusse; in dreyfacher Land-Mappe vorgestelletz auch samt kurtzer Verfassung einer Hungar- und türkischen Chronik und des Anno 1663 und 1664 geführten Türken-Krieges*. Nürnberg: Jacob Sandrart.
- BONFINI, Antonio (1568): *Rerum Ungaricarum Decades*. Basel: Johannes Oporinus.
- BONFINI, Antonio (1995): *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Budapest: Balassi.
- BORBÉLY Andor (1936): Kéziratos ábrázolások Buda visszafoglalásáról. In NÉMETHY Károly – BUDÓ Juszti (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából* 5. Budapest: Budapest székesfőváros, 132–141.
- BRANDSTETTER, Maximilian (2001): *Utazás Konstantinápolyba 1608–1609*. Ford. Tóth L. Béla. Budapest: Littera Nova.
- BROWN, Edward (1673): *A Brief Account of Some Travels in Hungaria, Severia [...] with the Figures of Some Habits and Remarkable Places*. London: Benj. Tooke.
- BRUCKBAUER, Ashley (2015): Ambassadors and Missioneries, Converts and Infidels. Visualizing the 1686 Siamese Embassy to Versailles. *Journal of the Western Society for French History*, 43. Online: <http://hdl.handle.net/2027/spo.0642292.0043.003>
- CZIGÁNY István (1999): Felderítés és térképek. In PETERCSÁK Tivadar – BERECS Mátyás (szerk.): *Információáramlás a magyar és török végvárrendszerben*. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet – Dobó István Vármúzeum, 183–194.
- DOMOKOS György (1993a): Buda visszavívásának ostromtechnikai problémái. Az ostrom előzményei és menete a döntés időszakáig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 106(1), 1–60.
- DOMOKOS György (1993b): Buda visszavívásának ostromtechnikai problémái. Harcok a felmentő sereg ellen és a győzelem kivívása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 106(2), 43–95.
- DOMOKOS György (2000): Buda ostromai. *Budapesti Negyed*, 8(3–4), 25–52.
- EEGHEN, Isabella Henriette van (1967): *De Amsterdamse boekhandel 1680–1725. Deel 4. Gegevens over de vervaardigers, hun internationale relaties en de uitgaven N-W papirhandel, drukkerijen en boekverkopers in het algemeen*. Amsterdam: Scheltema & Holkema.
- EPERJESSY Kálmán (1929): *A bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke*. Szeged: Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.
- FEKETE Lajos (1938): Budavár 1684. évi ostroma I–II. *Hadtörténelmi Közlemények*, (39), 77–104, 205–228.
- G. ETÉNYI Nóra (2012): A császári udvar nyilvánosság politikája I. József magyar királlyá koronázásakor. *Történelmi Szemle*, 54(4), 543–576.
- G. ETÉNYI Nóra (2022): Imák, harangzúgás és hálaadás. A visszafoglaló háború magyarországi eseményeinek egyházi ünneplései egy 17. századi ulmi krónikában. In BAJÁKI Rita

- SZÁDOCZKI Vera (szerk.): *Imádkozás a régi Magyarországon*. Budapest: ELKH–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 81–106.
- G. HÉRI Vera (2009): *A törökellenes háborúk emlékérméi*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- GALAVICS Géza (1986): *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Budapest: Képzőművészeti.
- GLASER Lajos (1933): *A Karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga*. Budapest: M. Kir. Állami Térképészet.
- GLASSL, Horst (1976): Der bayerische Anteil an der Eroberung Budapest im Jahre 1686. In ADRIÁNYI, Gabriel – GLASSL, Horst – VÖLKL, Ekkehard (szerk.): *Ungarn-Jahrbuch Band 7*. 115–137.
- GÖDÖLLE Mátyás (2017): Buda és Pest 1541/42. évi ostromainak ábrázolásai. In B. SZABÓ János – SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából 42*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 165–196.
- GYULAI Éva (2007): Suaeavorum bellica virtus – emblémák Buda visszafoglalásáról. In B. VARGA Judit (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából 33*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 189–222.
- HAIDER Edit (2004): A gyermekfővel magyar királlyá koronázott I. József történelmi játéka. In D. MATUZ Edit – RIDOVICS Anna (szerk.): *Játszani jó! Történelmi barangolás a játékok birodalmában*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum – Szegedi Móra Ferenc Múzeum, 95–112.
- HAIDER, Edit – RÓZSA, György (1988): Das „Gänsepiel” Josephs I. In KÖPECZI, Béla – TARNAI, Andor (szerk.): *Laurus Austriaco Hungarica. Literarische Gattungen und Politik in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Budapest: Akadémiai, 276–300.
- HANNY Erzsébet (2007): Attila hun nagykirály egy kései valenciai „leszármazottjának” részvétele Buda visszafoglalásában (1686). In B. VARGA Judit (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából 33*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 9–24.
- KÁROLYI Árpád (1936): *Buda és Pest visszavívása 1686-ban*. Budapest: Budapest székesfőváros.
- KASZA Péter szerk. (2021): *Buda oppugnata. Források Buda és Pest 1540–1542. évi ostromainak történetéhez*. Budapest: ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- KELÉNYI B. Ottó (1932): *Erhard Schön magyar vonatkozású metszetei különös tekintettel Buda 1541. évi ábrázolására*. Budapest: Fővárosi Könyvtár.
- KELÉNYI B. Ottó (1936): Buda és Pest 1686. grafikus ábrázolásai a visszafoglalás korában 1683–1718. In *Fővárosi Könyvtár Évkönyve VI*. Budapest: Budapest székesfőváros házi-nyomdája, 41–123.
- KNAPP Éva – RÓZSA György (2007): Buda visszafoglalása (1686. szeptember 2.) a bécsi Szent Család Társulat röplapján. *Magyar Könyvszemle*, 123(2), 214–218.
- KÖRBER, Ester-Beathe (2016): *Messrelationen. Geschichte der deutsch- und lateinischsprachigen „messentlichen” Periodika von 1588 bis 1805*. Bremen: Edition Lumière.
- LANDOVICS István (1689): *Novus succursus, az az új segítség [...] II*. Nagyszombat: Háuck András.
- LANGER, Herbert – DUDÁS, János (1988): Die Kämpfe in Ungarn und die Rückeroberung Budas im Spiegel des „Theatrum Europaeum”. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 34(1), 17–26.
- Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686* (1986). Budapest: Zrínyi.
- LUKÁCSY Sándor (1994): A tűz szónoka, Landovics István. In LUKÁCSY Sándor: *Isten gyertyácskái*. Pécs: Jelenkor, 198–216.

- MEISNER, Daniel – KIESER, Eberhard (1623): *Thesaurus Philo-Politicus. Das ist: Politisches Schatzkästlein guter Herren unnd [sic!] bestendiger [sic!] Freund*. Frankfurt am Main: Eberhardt Kieser.
- MOLNÁR Mónika (2006): Buda 1684. évi ostromának „ismeretlen” török ábrázolása a bolognai Marsili-gyűjteményből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119(2), 373–388.
- NÉMETH S. Katalin (1991): Angol jóslat Thököly királyságáról. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 95(2), 182–184.
- NÉMETH. S. Katalin (2014): *Magyar dolgokról. Magyar–német kapcsolattörténeti tanulmányok*. Budapest: Universitas.
- Ortelius redivivus et continuatus, oder der [...]* (1665). Frankfurt am Main: Daniel Fievet.
- PAAS, John Roger (2012): *The German Political Broadsheet 1600–1700. Volume 11. 1683–1685*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- PAAS, John Roger (2013): Die Flugblattproduktion des Augsburger Druckers und Verlegers Jacob Koppmayer (1640–1701). Mit einem Verzeichnis der Flugblätter. In BILLER, Josef H. – HOPPGANTNER, Maria-Luise (szerk.): *Gestochen in Augsburg. Forschungen und Beiträge zur Geschichte der Augsburger Druckgrafik*. Augsburg: Wißner, 79–100.
- PAAS, John Roger (2014): *The German Political Broadsheet 1600–1700. Volume 12. 1686–1700*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- PAPP Adrienn (2010): Oszmán-török fürdők Budán. A Rudas és a Rác fürdő régészeti kutatása (2004–2006). In BENKŐ Elek – KOVÁCS Gyöngyi (szerk.): *A középkor és a korai újkor régészete Magyarországon I–II*. Budapest: MTA Régészeti Intézete, 207–220.
- PAPP Júlia (2005): Atlas Hungaricus. Magyarországi vár- és városábrázolások Bernhard Paul Moll 18. századi térképkatalógusában. In SZÖGI László (főszerk.): *Az ELTE Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XII*. Budapest: ELTE Egyetemi Könyvtára, 325–689.
- PAPP Szilárd (2005): *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515*. Budapest: Balassi.
- PELC, Milan (2013): *Theatrum Humanum. Illustrierte Fluglaetter und Druckgrafik des 17. Jahrhunderts als Spiegel der Zeit. Beispiele aus dem Bestand der Sammlung Valvasor des Zagraber Erzbistums*. Ostfilder: Jahn Thorbecke Verlag.
- PRÉAUD, Maxime (1995): *Les effets du soleil. Almanachs du règne de Louis XIV*. Paris: Réunion des musées nationaux.
- RÓZSA György (1957): *A Birckenstein-féle metszetes könyv*. Budapest: OSZK.
- RÓZSA György (1961): Nógrád várának ábrázolásai. *Művészettörténeti Értesítő*, 10(2–4), 187–192.
- RÓZSA, György (1962): Romeyn de Hooghe und die Türkenkriege in Ungarn. *Ous Holland*, 77(2), 101–111.
- RÓZSA, György (1972): Neue Angaben zum Leben und Werke Justus van Nypoorts. *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, 23(1), 213–222.
- RÓZSA György (1976): Magyarország XVII. századi képe a francia népies grafikákban. In HAIDER Edit (szerk.): *Folia Historica 4*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 35–90.
- RÓZSA, György (1983): Die Typologie als Methode der Bearbeitung der alten ungarischen Veduten. In JÄGER, Eckhard (szerk.): *Lüneburger Beiträge zur Vedutenforschung*. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 45–52.
- RÓZSA, György (1987): *Schlachtenbilder aus der Zeit der Befreiungsfeldzüge*. Budapest: Akadémiai.
- RÓZSA György (1995): *Budapest legszebb látképei*. Budapest: HG & Társa.
- RÓZSA György (1999): *Budapest régi látképei. Alte Ansichten von Budapest 1493–1800*. Budapest: Új Művészet.

- RÓZSA, György szerk. (2001): *Das Geometriebuch des Kronprinzen – A trónörökös mértankönyve*. Budapest: Balassi–OSZK.
- RÓZSA György (2011): Veduta. In KÖSZEGHY Péter (szerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor XII*. Budapest: Balassi, 368–372.
- SCHUMANN, Jutta (1997): Das politisch-militärische Flugblatt in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts als Nachrichtenmedium und Propagandamittel. In HARMS, Wolfgang (szerk.): *Das illustrierte Flugblätter in der Kultur der Frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 227–258.
- SEMSEY Viktória (2002): Egy ismeretlen ostromkép Buda visszafoglalásáról. *Aetas*, 17(1), 131–135.
- STOLTZ, Johann Sigmund (1687): *Des Durchlauchigsten Fürsten [...] Herrn Johann Georgen des Dritten [...] Ruhmwürdigste Gottseeligkeit über durch Hülff und Beystand [...] Ihr Röm. Keyserlichen Majestät Leopoldi I. und Dero hohen Reichs-Allierten glücklich eroberte [...] Haupt-Stadt Ofen in einem allgemeinen Lob- und Dank-Fest durch das ganze Churfürstenthum [...] erwiesen [...]*. Nürnberg: Johann Hoffmann.
- SUDÁR Balázs (2003): Török fürdők a hódoltságban. *Történelmi Szemle*, 44(3–4), 213–263.
- SZAKÁLY Ferenc – RÓZSA György szerk. (1986): *Buda visszafoglalásának emlékezete 1686*. Budapest: Európa.
- SZAKÁLY Ferenc (1986): *Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683–1718*. Budapest: Corvina.
- SZALAI Béla (2004): A 15 éves háború metszetábrázolásai a frankfurti vásári tudósításokban 1593–1606. *Cartographica Hungarica*, 8, 18–39.
- SZALAI Béla (2006): *Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800*. I–III. Budapest: Múzeum Antikvárium.
- SZALAI Béla (2015): Buda várának első hiteles, keleti nézetű, eddig ismeretlen látképe 1542-ből. *Magyar Grafika*, 59(6), 58–61.
- SZALAI Béla (2020): *Matthias Greischer. Egy rézmetsző Esterházy Pál nádor udvarában*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ – Kossuth.
- SZALAI Béla (2021): *A tizenötéves háború metszeteken*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ.
- SZÉKELY Zoltán (2006): Kép és valóság. Törökkori metszetes várábrázolások és forrásai Győr példáján. XVI. század. *Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei*, 44(2), 131–174.
- TASI Réka (2009): *Az isteni szó barokk sáfárjai*. Debrecen: Debreceni Egyetemi.
- THIEME, Ulrich – BECKER, Felix (1920): *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart XIII*. Leipzig: E. A. Seemann.
- TÓTH Ferenc (2017): Lotaringiai [sic!] V. Károly herceg hadjáratainak naplója. A törökellenes magyarországi hadjáratok 1683–1688 közötti szakaszának fontos forrása. *Hadttörténelmi Közlemények*, 130(3), 745–779.
- VARGA J. János (2007): *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Budapest: História – MTA Történettudományi Intézete.
- VÉGH András (2006): *Buda város középkori helyrajza I*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum.
- VÉGH András (2015): *Buda I. kötet, 1686-ig*. Budapest: BTM – PPKÉ BTK – Archaeolingua Alapítvány.
- VESZPRÉMY László (2000): Buda és Pest legkorábbi ostromai a kezdetektől 1542-ig. *Budaesti Negyed*, 8(3–4), 3–24.

- VOCALKA, Karl G. – MANDLMAYR, Martin C. (1985): „Christliche Triumphfreude über herrliche Victorien und stattliche Kriegsprogressen”. Die Eroberung Ofens 1686. Fallstudie über Zahl, Verbreitung und Inhalte propagandistischer Medien in der frühen Neuzeit. In BERNATH, Mathias et al. (szerk.): *Südost-Forschungen. Band XLIV*. München: R. Oldenbourg, 99–138.
- VOGES, Ramon (2022): From Power Brokers to Rebels. How Frans Hogenberg Depicted the Beginning of the Dutsch Revolt. In GRIESSE, Malte – BARGET, Monika – BOER, David de (szerk.): *Revolts and Political Violence in Early Modern Imagery*. Leiden: Brill, 75–93.
- ZEILER, Martin (1997): *A Magyar Királyság leírása*. Ford. Glósz József, Élesztős László. Szekszárd: Babits.
- ZOLTÁN József (1963): *A barokk Pest-Buda élete*. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.